

Spanien efter Franco

Ole Jess Olsen

Spanien har i de knap tre år, som er forløbet siden Franco's død, oplevet en hurtigt fremadskridende opløsning af diktaturets institutioner, som har overrasket mange, også indsigtsfulde iagttagere. Dette er sket efter fyrre års tilsyneladende ubevægelighed, hvor regimet gang på gang har demonstreret, at den liberalisering, der trods alt fandt sted fra tid til anden, mest var af propaganda-mæssig karakter og hele tiden kunne tilbagekaldes uden forudgående varsel. Henrettelserne af de fem unge regimemodstandere i september 1975, der fandt sted efter en summarisk rettergang og under højlydte protester fra de store vestlige allierede, bekræftede endnu engang Franco-statens repressive karakter.

Kontinuiteten og uforanderligheden i Franco-regimets politiske karakter og vigtigste institutioner skal dog ikke forlede til en tilsvarende slutning om et ubevægeligt spansk samfund siden borgerkrigen. Tværtimod har den sociale og økonomiske udvikling været både hurtigere og mere omfattende end i nogen anden periode i landets nyere historie. Det betyder, at en række af de konflikter, som prægede den politiske udvikling under den 2. Republik og som udløste borgerkrigen - jordfordeling, kirkens magt over kultur og uddannelse, regionalt selvstyre - i dag har en helt anden samfundsmæssig baggrund. Efter min opfattelse er dette en vigtig del af forklaringen på den relativt nemme afvikling af Franco-regimets politiske institutioner, som var dannet under et helt andet samfund og som mere og mere var blevet til anakronismer. Det forklarer også det accelererende frafald i regimets sidste år blandt de sociale og økonomiske lag, som det oprindeligt støttede sig på.

Denne udvikling af det spanske samfund er kun i utilstrækkeligt omfang blevet registreret af omverdenen, hvilket selvfølgelig for en dels vedkommende skyldes regimets tillukkethed overfor samfundsvidenskabelig virksomhed, som ramte langt videre end den egentlige kritiske virksomhed. Men det er også slående, hvor ringe interessen har været for at udnytte de muligheder, der trods alt fandtes, til seriøse analyser af den sociale og økonomiske udvikling under Franco-perioden. Det er som om man har ekstrapoleret fra det politiske sy-

stems ubevægelighed til, at så skete der nok heller ikke noget på de andre områder. Manglen på interesse for udviklingen under Franco-regimet står i skarp kontrast til den omfattende litteratur, der blev og stadig bliver udgivet om den 2. Republik og borgerkrigen. Denne skævhed er forståelig af politiske og følelsesmæssige grunde, når det drejer sig om den ældre generation, men det forekommer urimeligt, at de nye generationer af Spaniensinteresserede samler al opmærksomhed omkring borgerkrigens anarkistiske landbrugskollektiver, som har meget ringe relevans for de problemer, nutidens Spanien står overfor.

Økonomisk udvikling under Franco

Efter 2. verdenskrig har den økonomiske vækst været større og strukturændringerne mere gennemgribende end i nogen anden, tilsvarende periode af Spaniens nyere historie. Medens den 2. Republiks Spanien var et udpræget agrarsamfund, så er nutidens Spanien et urbaniseret industrisamfund, der i 1976 indtog 9'ende pladsen blandt verdens førende industrinationer. Som det fremgår af tabel 1 er landets økonomiske struktur i dag meget lig ældre industrilande som Frankrig og Italien.

Tabel 1. Fordeling af bruttonationalprodukt og den beskæftigede befolkning efter hovedsektor for forskellige år i Spanien, Frankrig og Italien (i procent)

Sektor	Spanien			Frankrig		Italien	
	<i>Bruttonationalprodukt</i>						
	1960	1970	1976	1960	1974	1960	1974
Landbrug mv.	26,9	13,4	9,1	9,5	5,2	13,7	8,1
Industri & håndv.	33,7	35,6	39,4	48,6	43,3	41,0	42,3
Servicesektor	39,4	51,0	51,5	41,9	51,5	45,3	49,6
Sum	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Sektor	Spanien						Frankrig		Italien	
	Beskæftigelse									
	1900	1930	1950	1960	1970	1976	1960	1974	1960	1974
Landbrug mv.	66,5	45,6	49,5	41,7	29,0	20,6	20,1	11,1	30,0	15,7
Industri & håndv.	16,0	26,5	25,6	31,8	37,4	37,4	38,4	39,3	37,5	41,5
Servicesektor	17,5	27,9	24,9	26,5	33,6	42,0	41,5	49,6	32,5	42,8
Sum	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kilder: For Spanien: I. F. de Castro og A. Goytre (1977), p. 281 og I. N. E., *España: Anuario Estadístico*; for andre lande: *Mondo Economico*, nr. 45, 27. 11. 76.

Det er almindeligt at fremhæve 1959 som det skelsættende år i den spanske økonomiske udvikling efter 2. verdenskrig, hvilket hænger sammen med de betydelige ændringer i den økonomiske politik og dens ledelse, som fandt sted omkring dette tidspunkt. Spanien havde op gennem 50'erne fortsat med meget stramme restriktioner for de økonomiske forbindelser med udlandet, hvilket både hang sammen med landets særlige udenrigspolitiske situation og med en vis sejlivethed hos de politisk-økonomiske idealer, der var overtaget fra mellemkrigstidens fascistiske Italien og Tyskland. I slutningen af 50'erne blev den økonomiske ledelse overtaget af den såkaldte *Opus Dei*-gruppe (katolsk lægmandsorganisation med en frimureragtig organisation. Se f. eks. N. Cooper (1976) og K. von Beyme (1971), s. 143 - 155), hvis intentioner gik i retning af vidtgående liberaliseringer og integration af den spanske økonomi i det vestlige handels- og valutasystem. Den kombinerede inflations-, betalingsbalance- og valutakrise i 1959 blev benyttet som anledning til at gennemføre sådanne ændringer; en række indre reguleringer blev ophævet, den statslige investering i erhvervslivet blev skåret ned, udenrigshandelen blev givet fri, pesetaen gjort konvertibel og der blev åbnet op for udenlandske investeringer (C. W. Anderson (1970), kap. 5, og R. Tamames (1975), s. 464 - 71).

Tabel 2. Forskellige indikatorer til belysning af den økonomiske udvikling i Spanien efter 1950

Ar	a	b	c	d	e	f	g	h	i
1950	—	—	—	—	—	15	—	—	37,3
1955	41,3	48,3	16,3	4,1	4,9	24	—	—	41,0
1960	48,5	54,4	16,7	9,8	7,0	33	57	345	59,2
1965	73,3	78,9	21,4	10,5	15,5	62	-1.759	1.385	84,9
1970 ¹	100,0	100,0	21,3	15,0	16,3	100	-1.874	2.202	108,0
1970 ²			23,3	13,2	14,3				
1971	104,8	104,8	21,6	14,2	13,9	103	-1.599	2.650	116,9
1972	113,8	112,4	23,0	14,5	15,6	119	-2.316	3.105	126,6
1973	123,3	120,7	24,3	14,8	16,6	137	-3.537	4.289	141,1
1974	130,0	125,7	24,5	13,9	16,5	147	-7.054	4.020	163,2
1975	130,6	125,1	23,7	13,7	16,0	146	-7.386	4.262	190,9
1976	133,3	126,4	22,9	14,6	16,5	151	-7.276	3.849	224,5

a BNP i faste priser (1970 = 100).

b BNP pr. cap. i faste priser (1970 = 100).

c De faste investeringer som andel af BNP (i procent). Statistisk inddeling ændret i 1970; 1 angiver gammel inddeling, 2 ny inddeling.

d Eksport af varer og tjenesteydelser som andel af BNP (i procent). Statistisk inddeling ændret i 1970; 1 angiver gammel inddeling, 2 ny inddeling.

e Import af varer og tjenesteydelser som andel af BNP (i procent). Statistisk inddeling ændret i 1970; 1 angiver gammel inddeling, 2 ny inddeling.

f Industriproduktionen i faste priser (1970 = 100).

g Handelsbalancens saldo (i millioner dollars).

h Indtægter fra turisme og pengeoverførsler fra udlandet (fortrinsvis fra spanske arbejdere i udlandet) (i millioner dollars).

i Forbrugerprisindeks (1968 = 100).

Kilder: a - e, g - h: OECD, *Economic Surveys: Spain*, forskellige år, og *National Accounts of OECD Countries*, Vol. I, 1975; f og i: I. N. E., *España: Anuario Estadístico*.

Det er nærliggende for den vestlige økonomiske tænkning at gøre denne ændring af den økonomiske politik til en central forklaringsfaktor for den hurtige spanske industrielle vækst i 60'erne. Men dette forudsætter dels, at der ikke skete særlig meget i den foregående periode og dels, at der ikke var andre, samtidige faktorer, der stimulerede udviklingen, og ingen af disse forudsætninger er opfyldt. Som det fremgår af tabel 1 og 2, var industrialiseringsprocessen allerede i fuld gang i 50'erne, og i 60'erne var både den generelle internationale konjunkturopgang og udviklingen i verdenshandelen overordentlig gunstig for den spanske industrialisering, hvortil kom lokale faktorer som turisteksplosionen og arbejderudvandringen til de gamle industrilande.

1959 markerede derfor ikke en overgang fra stagnation til vækst, men blot en ændring af den spanske industrialiseringsmodel. I 50'erne skete der en betydelig udvikling af en række industrier, der som følge af handelsrestriktionerne havde hjemmemarkedet for sig selv. Det drejede sig fortrinsvis om traditionelle brancher som fødevarer, tekstil- og beklædning og bygge- og anlægsvirksomhed, og om mindre virksomheder, som anvendte primitiv produktionsteknik med et relativt store input af arbejdskraft. Dette var i fuld samklang med de dengang eksisterende betingelser: ingen konkurrence fra mere effektive udenlandske virksomheder, begrænsede muligheder for import af maskiner, som Spanien kun i ringe omfang selv producerede, og et rigeligt udbud af arbejdskraft til politisk fastsatte, lave lønninger, hvis overholdelse var garanteret af politiet. Ved siden af disse mange små primitive virksomheder, som blomstrede op i løbet af 50'erne, var det vigtigste indslag i den spanske industrialisering en række statslige initiativer indenfor basissektorer som energiforsyning (elektricitetsværker og raffinaderier), kemisk industri, cement- og stålindustri; de fleste gennemført af det i 1941 oprettede statslige holdingselskab INI (*Instituto Nacional de Industria*). Den spanske industri var - og er - således præget af en skarp opdeling i på den ene side en sektor med mange ekstremt små virksomheder, og på den anden side nogle få, meget store virksomheder af monopolistisk karakter, medens mellemniveauet for en stor del savnes. Denne dualistiske struktur er en vigtig del af de spanske industriproblemer, både før og efter 1959.

Liberaliseringen af udenrigshandelen tvang den spanske industri til betydelige moderniseringer, hvilket bl.a. kan aflæses af den stærkt stigende investeringskvote i tabel 2. Dette krævede en omfattende import af udenlandske maskiner og patenter, som først og fremmest blev finansieret af valutaindtægter fra turister og emigranter, men efterhånden også ved stærkt stigende eksport af industrivarer (47 pct. af den samlede eksport i 1965 og 77 pct i 1976). Tilstrømningen af udenlandsk kapital bidrog også til industriomlægningen; de direkte udenlandske investeringer (nettotal) steg fra 16 millioner dollars i 1959 til 324 millioner dollars i 1973 (R. Tamames (1976), s. 395). Denne udvikling har medført en tilpasning af produktionsforholdene i spansk

industri til internationale forhold gennem moderniseringer og store produktivitetsstigninger. En række brancher, hvor spansk industri tidligere stod svagt, har gennemgået en meget betydelig udvikling, og i enkelte af disse har Spanien i de senere år opnået en, også internationalt set, stærk position. Dette gælder stålindustri (tolvte største producent i 1976 med 11 millioner tons), skibsbygning (fjerde største producent i den vestlige verden i 1975) og bilindustri (niende største producent i 1976 med 860.000 fremstillede biler).

På trods af denne imponerende udvikling må Spanien dog stadigvæk karakteriseres som en andenrangs industrination. Produktiviteten er stadig lav i forhold til andre industrilande, teknologien er for en stor del importeret og de mere avancerede brancher er domineret af udenlandske selskaber. Den nationale industrikapital er fortrinsvis koncentreret i traditionelle brancher i underdimensionerede familieføretager, hvis vigtigste overlevelsesfaktor er det efter europæiske forhold lave lønniveau og den politiske disciplinering af arbejdskraften (denne vurdering findes bl.a. hos R. Tamames (1976), s. 105 - 13).

Tabel 3. De spanske og vesttyske industrivirksomheder fordelt efter antal beskæftigede (i procent)

Virksomhedsstørrelse		Spanske virksomheder (1969)	Vesttyske virksomheder (1967)
1 - 50	beskæftigede	96,4	76,9
50 - 500	„	3,4	20,3
Over 500	„	0,2	2,8
Sum		100,0	100,0

Kilde: G. Haensch og P. Hartig (1975), s. 152.

Samtidig med Spaniens omdannelse til et moderne industrisamfund har landbruget undergået meget store forandringer. Først og fremmest er denne sektors relative betydning faldet til at udgøre omkring 10 pct. af BNP, 20 pct. af den beskæftigede befolkning og 25 pct. af eksporten. Antallet af beskæftigede i landbruget er halveret siden 1950 og produktionen er øget med ca. 65 pct. Denne stigning har imidlertid været helt utilstrækkelig til at dække mere efterspørgslen efter landbrugsprodukter som følge af den højere levelfod. Dette fænomen skyldes også strukturproblemer, som det spanske landbrug har fælles med de andre mediterrane lande. Traditionelle produkter som vin, hvede og oliven udgør stadigvæk en meget stor del af landbrugsproduktionen. Til gengæld har efterspørgslen efter animalske produkter været stærkt stigende, men det spanske landbrug har kun i ringe grad formået at omstille sig til denne ændring. (Se R. Tamames (1976), kap. 3).

Det spanske landbrug er som følge af klimatiske, jordbundsmæssige og historiske årsager meget forskelligt fra egn til egn med hensyn til produktion,

teknik, ejendomsforhold og ansættelsesvilkår. Spanien er fra gammel tid plaget af det fra Latinamerika så kendte latifundie-minifundieproblem, dvs. en ekstrem skæv jordfordeling med på den ene side nogle få gigantiske godser og på den anden side myriader af bittesmå brug, hvor den enkelte ejers jord tilmed ofte er fordelt på flere adskilte jordlodder. De fleste steder har denne jordstruktur virket som en hæmsko for en modernisering af landbruget, og i Spaniens er dens problemer snævert forbundet med landets politiske og sociale historie. (Se f.eks. E. E. Malefakis, 1970).

En vigtig gruppe bag officersoprøret i 1936 var de jordejere, som følte sig truet af Republikkens jordreform, der søgte at imødekomme landarbejdere og småfæsteres ønske om jord. Efter magtovertagelsen standsede det nye regime al ekspropriation og uddeling af jord og gav størsteparten af den allerede uddelte jord tilbage til de oprindelige ejere. For at udvikle landbrugsproduktionen måtte man derfor gå andre veje: kunstvandingsprojekter, inddragelse af uopdyrket jord, favorable pris- og afsætningsvilkår mv. I efterkrigstiden har man også prøvet at opmuntre til brugssammenlægninger og til skifte mellem bønder med spredte jordlodder (Tamames (1976), kap. 3.2.). De meget store ændringer i landbruget, som har fundet sted siden begyndelsen af 50'erne, og som bl.a. fremgår af den stærkt stigende produktion pr. beskæftiget (se ovenfor), er imidlertid ikke så meget et resultat af den førte landbrugspolitik som af helt andre faktorer. Industrivæksten i Spanien og i de andre vesteuropæiske lande har givet bedre beskæftigelsesmuligheder for flere millioner landarbejdere og småbønder og dermed lettet »presset på jorden«. Denne udvikling er især gået hurtigt efter 1960.

Tabel 4. Brugsstørrelse og jordfordeling i det spanske landbrug (i procent)

	1962		1972	
	Antal ejendomme	Areal	Antal ejendomme	Areal
Mindre end 1 ha.	31,8	0,7	24,6	0,6
1 - 5 ha.	34,3	5,7	38,0	5,3
5 - 20 ha.	23,9	16,0	25,6	14,1
20 - 50 ha.	6,5	13,2	7,1	12,0
50 - 100 ha.	1,7	7,9	2,3	8,9
100 - 200 ha.	0,8	7,5	1,2	8,8
200 - 500 ha.	0,6	11,8	0,7	13,0
500 - 1.000 ha.	0,2	10,5	0,3	10,4
Mere end 1.000 ha.	0,2	26,7	0,2	26,9
Sum	100,0	100,0	100,0	100,0
Antal brug	3.007.626		2.571.059	

Kilde: Ministerio de Agricultura, *Anuario de Estadística Agraria*, 1976.

Som det fremgår af tabel 4 er det spanske landbrug dog fremdeles præget af de alt for små og de alt for store brug (areal er dog alene en utilstrækkelig indikator for landbrugsbedriftens størrelse i et land som Spanien med store forskelle i afgrøder og dyrkningsmetoder). De første kan kun vanskeligt føde en familie og de har ingen mulighed for at følge med i hverken levestandardudviklingen eller i moderniseringer af landbrugsbedriften. I den anden ende af skalaen er de store latifundier fortsat præget af for ringe udnyttelse af jorden, som enten drives for ekstensivt eller slet ikke bruges. De typiske latifundieområder i Andalusien og Estremadura har i dag sammen med de Kanariske øer den største arbejdsløshedsprocent og de mest desperate sociale problemer i Spanien (se *Cambio 16*, nr. 316, 26.12.77, s. 83 og nr. 327, 12.3.78, s. 14 - 20).

Efter stabiliseringsplanen i 1959 og Opus Dei's overtagelse af den økonomiske ledelse indførtes indikativ økonomisk planlægning efter fransk mønster. 60'ernes høje vækstrater har ofte bevirket en overopfyldelse af femårsplanernes makroøkonomiske mål, men dette er snarere et resultat af udlandskonjunkturerne og industrialiseringens egendynamik end af planlægningen. Herom vidner både de tilbagevendende problemer med at styre pris- og betalingsbalanceudviklingen, de meget store uoverensstemmelser mellem virkelighed og planmål på en række delområder, de vedvarende strukturproblemer i de vigtigste erhverv og de vedvarende meget store regionale forskelle (pr. cap. indkomsten i de baskiske provinser samt i Barcelona- og Madridområdet er fortsat 2 - 3 gange større end i de fattigste provinser i Syd- og Nordvestspanien) (se C. W. Anderson (1970), kap. 8, og R. Tamames (1976) kap. 12 og 16). Man kan altså ikke sige, at Spanien, på trods af indikativ planlægning, og på trods af at diktaturet efter den økonomiske liberalisering fastholdt kontrollen med arbejdsmarked og lønudvikling, har været i stand til at styre sin økonomi bedre end kapitalistiske lande med en demokratisk forfatning og et frit arbejdsmarked.

Politisk udvikling under Franco

Spaniens udvikling siden 1939 fra et agrarsamfund med dets særlige sociale lagdeling, magtrelationer, familiemønstre og værdier, til et moderne, urbaniseret, industri- og forbrugersamfund har radikalt ændret den sociologiske baggrund for den 2. Republiks politiske modsætninger. Denne udvikling har sammen med den fysiske uddøen af borgerkrigsgenerationen åbnet for nye politiske grupperinger og for en ny opposition mod regimet på tværs af de gamle skillelinier. De manglende borgerlige rettigheder og regimets hårdhændede undertrykkelse af dets modstandere har selvfølgelig givet denne opposition meget ringe muligheder for at samle sig og arbejde politisk. Tilbagevendende indrømmelser siden midten af 50'erne i form af begrænset ytrings- og organisationsfrihed har da også, udover at gøre styret mere appetitligt overfor de vestlige allierede og handelspartnerne, haft til formål at splitte oppositionen ved at

gøre luften mildere for nogen end for andre. Alligevel har den efter at have været næsten totalt lammet fra verdenskrigens afslutning til et godt stykke op i 50'erne kunnet manifestere sig med stigende styrke i regimets sidste 10 - 15 år. Oppositionen har også formået at brede sig blandt befolkningsgrupper, der tidligere var vigtige støtter for regimet.

De spanske industriarbejdere er nok den gruppe, der først og mest effektivt har formået at organisere et egentligt oppositionsarbejde. Samtidig er det den gruppe (sammen med de baskiske nationalister), der er blevet mødt med den hårdeste repression og som har ydet de største personlige ofre - politibrutalitetsens omfang og fængselsstraffenes længde var klassebestemte (se P. Preston (1976), s. 125 - 27). Siden begyndelsen af 60'erne har de spanske industriarbejdere opbygget deres egne faglige organisationer i opposition til de officielle, vertikale syndikater, der var oprettet i 1938 efter italiensk mønster.

Denne udvikling har medført et brud med den fagforeningsstruktur, der prægede Spanien fra slutningen af forrige århundrede og indtil Franco's magtovertagelse, og som blev holdt ved lige af de eksilerede faglige ledere. De dominerende fagforbund var det socialistiske UGT (*Unión General de Trabajadores*) med basis i de nordspanske industriområder og i Madrid samt det anarkistiske CNT (*Confederación Nacional del Trabajo*) med de sydspanske landarbejdere og de katalanske land- og industriarbejdere som vigtigste rekrutteringsgrundlag. Disse forbund havde ligesom de politiske partier meget vanskeligt ved at fastholde forbindelsen med den interne udvikling i Spanien, hvor den hurtige industrialisering også ændrede de betingelser, som de tidligere havde fungeret under. I stedet for opstod i tilknytning til det stigende antal arbejdskampe nye faglige organisationer, hvoraf den vigtigste var de såkaldte arbejderkomiteer (*Comisiones Obreras*). De havde en vis tilknytning til kommunistpartiet (PCE), der var det eneste af de forbudte partier, der formåede at skabe et organiseret oppositionsarbejde i Spanien (den faglige udvikling under Franco er behandlet i Rathfelder m. fl., 1976 og i J. Amsden, 1972).

I forbindelse med den økonomiske liberalisering omkring 1960 blev der gennemført en decentralisering af de officielle syndikater, således at fastsættelse af løn- og arbejdsvilkår i større udstrækning blev lagt ud til det enkelte lokalområde og til den enkelte virksomhed. Arbejderkomiteerne forsøgte flere gange at arbejde indenfor dette system ved at opstille repræsentanter til de officielle fabriksråd (*Jurado de Empresa*). Denne decentraliseringstendens er også blevet forstærket af det stigende antal arbejdskonflikter i løbet af 60'erne, hvor virksomhedsejere i en række tilfælde er gået helt uden om det officielle system, som ingen autoritet havde overfor de implicerede arbejdere, og har forhandlet direkte med disses valgte ledere (se J. Amsden (1972), kap. 5 og 6).

Den politiske oppositions splittede karakter og skiftende sammensætning bidrog i væsentlig grad til at gøre forudsigelserne om udviklingen efter Franco vanskelige, og en fortsættelse af det autoritære system, evt. med en begrænset

liberalisering, var det hyppigst foreskrevne alternativ. En samling af oppositionen blev vanskeliggjort af regimets effektive repression og af de store problemer med at fastholde forbindelsen mellem eksilgrupperne og den interne opposition. Endvidere udgjorde de meget bitre konflikter, som under borgerkrigen havde udviklet sig mellem Republikkens politiske partier, i lang tid en hindring for en samling af eksilgrupperne; man kan sige, at der måtte en ny generation til for at genskabe et bredt samarbejde. Den nye politiske opposition, som er vokset frem siden 60'ernes begyndelse, har ligesom for de faglige organisationers vedkommende i stigende grad været præget af grupper og personer i Spanien med tilknytning til den aktuelle udvikling her, medens eksilpolitikere og borgerkrigens temaer er trådt stadig mere i baggrunden. Tilsvarende har det efterhånden været muligt at skabe en forbindelse til personer og politiske grupperinger, der tidligere tilhørte regimets støtter, men som af forskellige grunde var kommet i opposition til dette.

På trods af disse tendenser i retning af at overvinde gamle skillelinier stod den spanske opposition ved 70'ernes begyndelse så splittet som nogensinde. De liberaliseringer, der var indført nogle år før, havde givet adskillige håb om bedre muligheder for en eller anden form for åben opposition, men disse forhåbninger blev gjort grundigt til skamme med den stramning, der indtraf efter 1968 med massearrestationer af arbejderledere og andre politisk aktive. Denne kursændring medførte også en skarp adskillelse mellem de, der fortsat troede på en blød overgang efter Franco, og de, der ikke anså dette for realistisk. For de første gjaldt det om at samle så mange oppositionsgrupper som muligt omkring et fælles program, der nødvendigvis måtte blive meget moderat og begrænset til stort set kun at omfatte en ændring af styreformen i demokratisk-parlamentarisk retning. For de andre havde regimet endnu engang demonstreret sin uforanderlige karakter, og der var kun den væbnede omvæltning tilbage.

I en bog, der er skrevet lige omkring Franco's død i 1975, betegnede den tyske journalist Walter Haubrich Spanien som »et land med to hundrede partier«. Disse omfattede også højreradikale og falangistiske grupper, der for enhver pris ville opretholde regimet, men langt de fleste var oppositionsgrupper af forskellige afskygninger - konservative og monarkistiske grupper, der tidligere havde støttet regimet, men som nu blandt andet for at sikre Spaniens endelige accept i den vestlige verden (især EF) gik ind for en tilpasning af styreformen; borgerlige grupper, hvoraf de fleste og mest betydningsfulde var kristelige demokrater, der helhjertet gik ind for et parlamentarisk demokrati; socialistiske partier, der gik ind for den parlamentariske vej til socialismen; revolutionære grupper, der gik ind for og praktiserede den væbnede kamp og som ønskede en radikal socialistisk stat efter algerisk-kinesisk mønster. Endelig var der de mange regionale grupper med de baskiske og katalanske i spidsen, der havde regionalt selvstyre som det vigtigste programpunkt, men som for

resten var spredt ud over hele højre-venstre spektret, (se også P. Preston, 1976 og A. Hottinger, 1974).

Den bedst organiserede politiske gruppe, både indenfor og udenfor Spanien, var PCE. Partiet havde gentagne gange siden 50'ernes begyndelse forsøgt en bred alliance af oppositionsgrupper, men som regel med ringe held på grund af de gamle modsætninger til de andre republikanske partier, og fordi dets nære tilknytning til Sovjetunionen var en alvorlig belastning i forholdet til de borgerlige oppositionsgrupper. Partiet stod dog langt stærkere, også på grund af dets relationer til de nye arbejderkomiteer, (CC.OO), end de to klassiske venstrepartier, socialisterne (PSOE) og anarkisterne, der ikke i samme grad som kommunisterne formåede at organisere den nye opposition, og som med få undtagelser kom til at bestå af gamle mænd i eksil uden tilknytning til udviklingen i Spanien. Først på partikongressen i 1972 blev PSOE's eksilledere udskiftet med unge folk fra Spanien og fra de spanske emigrantarbejdere, en foryngelseskur, som skulle få stor betydning for partiets rolle i perioden efter Franco (se P. Preston (1976), s. 144 - 51).

Samlingsbestræbelserne fik først en vis succes efter det vellykkede attentat mod Franco's politiske kronprins, premierminister Carrero Blanco i december 1973, og efter omvæltningerne i nabolandet Portugal i april 1974. I sommeren 1974 dannede PCE sammen med en bred vifte af partier til højre og venstre den såkaldte Demokratiske Junta, der dog manglede vigtige grupper som PSOE og de kristelige demokrater (det lille socialistiske udbryderparti PSP under Tierno Galvan's ledelse var med). Disse grupper var bange for kommunistpartiets dominans, og de dannede i foråret 1975 deres egen samling under navnet den Demokratiske Platform.

Som nævnt var der også sket en bevægelse bort fra regimet blandt dets oprindelige tilhængere. Der forekom flere celebre tilfælde af faneflugt blandt tidligere ministre, falangistledere og andre fremtrædende personer; flere af disse deltog i de ovenfor nævnte samlingsbestræbelser hos oppositionen. Den politiske betydning af disse enkelttilfælde var dog af begrænset politisk rækkevidde sammenlignet med den afstandtagen, som en for regimet så vigtig institution som kirken i stigende grad gav udtryk for. Gennem sin tilslutning til officersoprøret i 1936 havde kirken sikret det en vigtig folkelig opbakning fra mange troende katolikker og havde som belønning fået større indflydelse end kirken i andre katolske lande. Efter verdenskrigen, hvor falangen var en belastning for tilnærmelsen til vestmagterne, blev fascister udskiftet med katolikker på mange ledende poster, (det kendteste eksempel er Opus Dei's overtagelse af regeringsmagten i 50'erne). Den katolske kirkes ændrede holdning, som i 70'erne førte til flere hårde konfrontationer og til diplomatiske kriser i forholdet til Vatikanet, må tilskrives flere forhold: menige præster blev sammen med flere af de katolske lægmandsorganisationer direkte involveret i 60'ernes kampe for politiske rettigheder, bedre løn- og arbejdsvilkår og for de baski-

ske og katalanske befolkningsgruppers selvbestemmelsesret (flere af de illegale faglige organisationer havde således katolsk oprindelse); dette pres nedefra bevirkede efterhånden sammen med pavekirken ændrede politik efter det andet Vatikankoncilium en udskiftning i den spanske kirkes ledelse med biskopper og kardinaler, der var mindre Franco-venlige; endelig fremhæver flere iagttagere, at der var en god portion »statsraison« med i spillet, den katolske kirke ønskede at sikre sig overfor de ændringer, der kunne indtræffe efter Franco's død (se N. Cooper, 1976).

Der var i det hele taget bevægelse i den sidste periode i de dele af den spanske middel- og overklasse, som ikke var snævert og personligt forbundet med regimets overlevelse, hvad enten det så var fordi man reelt ønskede en demokratisering eller fordi man blot erkendte, at et mere repræsentativt styre var en forudsætning for et snævrere økonomisk samarbejde med Vesteuropa (EF). Fra regimets side søgte man at kanalisere denne udvikling ved at lempe for de kulturelle udfoldelsesmuligheder og ved forfatningsreformen (*Ley Orgánica del Estado*) fra 1967, der gav begrænsede organisationsrettigheder (ret til at oprette såkaldte »politiske sammenslutninger« indenfor falangistpartiet eller *El Movimiento*, som det hed siden 1957), ret til »økonomiske strejker« og en større repræsentation af valgte medlemmer i Cortes (*Ley Orgánica* havde også til formål at sikre arvefølgen efter Franco). Disse nye rettigheder blev dog altid belagt med betingelser, hvis opfyldelse blev vurderet administrativt, og som i praksis altid kunne tilbagekaldes med øjeblikks varsel. Da reformerne virkede stik i mod deres hensigt og stimulerede oppositionens aktiviteter snarere end at hæmme dem, slog regimet hurtigt bak med undtagelsestilstand, massearrestationer og meget hårde straffe. Dets sidste år var præget af hurtige skift mellem nye forsøg på at imødekomme oppositionen med liberaliseringer og en meget brutal forfølgelse af dets modstandere. Ingen af delene var dog i stand til at dæmme op for oppositionens aktiviteter, der tog til i både styrke og omfang under forventning om Franco's snarlige død.

Spanien efter Franco

Fra 1975 går udviklingen hurtigt. Med det ene ben i graven gennemførte Franco sin sidste magtdemonstration ved at gennemtrumfe henrettelsen af de fem unge revolutionære og ved at afholde det sidste store fascistiske masse møde under hele verdens opmærksomhed og højlydte protester. De usædvanligt stærke diplomatiske reaktioner fra de vestlige stormagter var tydeligt et forsøg på at lægge pres på udviklingen efter Franco og på den kommende statsleder, Juan Carlos. Ved dennes tiltræden fik Franco's sidste regeringsleder, C. Arias Navarro, fornyet sit mandat med henblik på at gennemføre en liberalisering af det spanske system. Oppositionen havde dog ingen tillid til regeringen og dens hensigter og fandt de foreslåede reformer helt utilstrækkelige, og den po-

litiske uro med strejker, protestdemonstrationer og byguerillavirksomhed tog til i løbet af foråret 1976. Regeringen svarede igen med hård hånd og Navarro's *apertura*, dvs. troen på at man kunne klare overgangen efter Franco med en begrænset tilpasning af det politiske system, var tydeligt for alle endt som en fiasko. Der skete en hurtig faneflugt, hvor tidligere regimetilhængere og *aperturistas* som Fraga Iribarne, mangeårig informationsminister i Franco-regeringerne og indenrigsminister i Juan Carlos' første regering, erkendte, at denne strategi ikke længere var mulig og derfor skiftede holdning for ikke at belaste sig politisk overfor den mere vidtgående demokratisering, der så måtte komme.

I sommeren 1976 blev Arias Navarro tvunget til at træde tilbage og han erstattedes med en ven af kongen, Adolfo Suárez (yngre teknokrat, der havde opnået høje administrative poster i Franco-regimets sidste periode, og et godt eksempel på den hurtige tilpasning til den nye udvikling, der sker i disse år). Det lykkedes for ham at komme på talefod med den faglige og politiske opposition, som i foråret 1976 endelig havde fundet sammen i en fælles front under betegnelsen den Demokratiske Koordinering.

I efteråret blev regeringens reformforslag vedtaget af Cortes og blev senere bekræftet ved en folkeafstemning. Forslaget indebar valg af en nyt Cortes med to kamre, en kongres og et senat, hvis medlemmer skulle udpeges af hele den voksne befolkning gennem direkte og hemmelige valg. Dette nye Cortes skulle både fungere som lovgivende og forfatningsgivende forsamling, der skulle udforme en ny grundlov. Oppositionen afviste i første omgang reformforslaget, fordi der ikke samtidig blev givet de nødvendige borgerlige rettigheder, men man fortsatte forhandlingerne med regeringen.

I løbet af vinteren og foråret 1977 gennemførte regeringen så en række af de foranstaltninger, som oppositionen havde krævet: de politiske partier blev anerkendt og fik mulighed for at arbejde frit med henblik på valget til Cortes, der var fastsat til den 15. juni; det blev tilladt at oprette frie fagforeninger og Spanien tilsluttede sig ILO-konventionen; der blev optaget forhandlinger om regionalt selvstyre for Katalonien og de baskiske provinser; samtidig blev Franco-regimets politiske og faglige organisationer, *El Movimiento* og syndikaterne, afskaffet, ligesom der påbegyndtes ændringer af politi og retsvæsen. Flere af disse foranstaltninger vakte betydelig modstand blandt det gamle regimes mere uforandrelige tilhængere, som stadigvæk sad stærkt indenfor alle vigtige politiske og administrative organer, og deres gennemførelse er et vidnedsbyrd om Suárez' betydelige politiske evner (den hårdeste knast var anerkendelsen af PCE, der blev blokeret indtil april måned, og som førte til flere høje officerers afgang).

Legaliseringen af oppositionen og valget i juni betød en opløsning af de tidligere partisammenslutninger, hvis grundlag ikke eksisterede længere, og i stedet kom en række forsøg på at danne partier efter sædvanlige politiske

skillelinier. Medens venstrefløjen og de regionale selvstændighedsbevægelser allerede havde faste og hævdevundne partidannelser, var det især centrum og højre, som skulle organisere sig. De vigtigste foreteelser var her dannelsen af et højreparti, AP, (*Allianza Popular*) omkring de tidligere *aperturistas* med Fraga Iribarne som leder og samlingen af de mange små kristeligt demokratiske, liberale og socialdemokratiske grupper i valgsammenslutningen, den Demokratiske Centrumsunion (UCD), der fik Suárez som ledende kandidat.

Valget betød en yderligere udskillelse af politiske partier, idet kun ret få opnåede repræsentation til det nye Cortes' to kamre. Stemmedelingen og den partisammensætning, som den resulterede i, er bemærkelsesværdig ved i store træk at tegne det samme billede, som kendes fra andre vesteuropæiske lande; se tabel 5, der også indeholder resultaterne fra det sidste frie valg i 1936.

Tabel 5. Stemme- og mandatfordeling ved valgene til Cortes den 15. juni 1977 og den 16. februar 1936

Parti	1977 *			1936	
	Kongressen Stemmepct. (77,1%)	Antal mandater	Senatet Antal mandater	Parti	Stemmepct. (73,0%)
UCD	33,86	166	105	Folkefronten	
PSOE	28,73	118	47	(PSOE + flere	
PCE	9,22	19	3	republikanske	
AP	8,16	16	2	partier)	47,1
PDC (katalanske demo-				PNV	2,1
kratiske parti)	2,85	11	2	Andre centrums-	
PNV (baskiske natio-				partier	5,3
nalistparti)	1,69	8	4	Nationale Front	
PSP	4,32	6	4	(kristl.dem., monar-	
Andre	11,17	6	40	kister m.fl.)	45,5
Kongeligt udpegede	—	—	41		
Sum	100,00	350	248		100,0

* Kongressens medlemmer blev opstillet og valgt i de enkelte provinser efter proportionalmetoden. Antallet af repræsentanter var tilpasset folketallet. Derimod havde hver provins det samme antal repræsentanter (med enkelte undtagelser) til Senatet.

Kilder: for 1977, *Cambio 16*, nr. 290, 27. 6., - 3. 7. 1977; for 1936, S. Payne (1973), s. 640.

Det mest overraskende ved valget var det relativt lave stemmetal, som blev opnået af de tidligere Franco-folk omkring AP og af det kommunistiske parti, som havde været oppositionens mest effektive gruppe. Efter valget fortsatte Suárez som statsminister, men nu med den parlamentariske baggrund, at han var leder af det parti (efter successen blev UCD omdannet til et egentligt parti), der havde opnået flest stemmer ved valget. De mest presserende opgaver for det nye Cortes var dels de mere langsigtede med at fortsætte ændringerne af Franco-regimets administrative og retslige strukturer og at udarbejde en ny forfatning og dels de mere kortsigtede med at løse den spanske økonomis

alvorlige problemer. Der blev hurtigt etableret et samarbejde mellem de fire »store« partier, UCD, PSOE, PCE og AP, for at løse disse opgaver. Der blev nedsat en mindre gruppe med repræsentanter for de fire partier, som skulle udarbejde et forfatningsudkast til den kongreskomité, som formelt havde fået overdraget hvervet. Regeringen fremkom også med en samling forslag til snering af økonomien, hvis væsentligste problemer var en forrygende inflation, stærkt stigende arbejdsløshed og betalingsbalanceunderskud. De vigtigste ingredienser var løn- og priskontrol og skatteomlægninger (det spanske skattesystem virkede på grund af Franco-regimets eksklusive tilknytning til den spanske over- og middelklasse endnu mere skævt end i andre vesteuropæiske lande. En skatteomlægning havde derfor udover at skaffe et større provenu også det formål at sikre venstrepartiernes tilslutning til den økonomiske stramning, som var indeholdt i forslagene) og desuden blev en devaluering af pesetaen på næsten 20 pct. gennemført med det samme.

I begyndelsen af oktober måned indgik de fire partier forlig om den økonomiske politik, den såkaldte Moncloa-pagt. Aftalen indeholdt grænser for hvor meget lønninger, priser, offentlige udgifter og pengemængden måtte stige. Til gengæld skulle arbejdsløshedsydelse forbedres og der skulle afsættes penge til særlige foranstaltninger til fremme af produktion, eksport og beskæftigelse. Aftalen indeholdt også hensigtserklæringer om strukturreformer vedrørende skattesystem, arbejdsmarked, socialforsorg og uddannelse, boligforhold, landbrug mv. Aftalen blev afvist af det socialistiske fagforbund, UGT, medens arbejderkomiteerne (CC.OO.) accepterede de med visse forbehold.

Siden valget i juni er betalingsbalance og valutastilling bedret betydeligt (bl. a. på grund af en ekstraordinær stor turisttilstrømning i 1977) og inflations-takten er faldet noget. Derimod er produktions- og beskæftigelsessituationen forværret yderligere. Spanien har i dag over 1 million arbejdsløse, mange mindre virksomheder må lukke og en række store industrivirksomheder indenfor skibsbygning, bil-, stål- og maskinindustrien er i en desperat situation og kræver øjeblikkelige kapitaltilskud fra staten for at kunne overleve.

Udover forfatningsarbejdet og den økonomiske politik har de vigtigste initiativer vedrørt udenrigspolitikken og det regionale selvstyre. Spanien har genoptaget de diplomatiske relationer med de socialistiske lande og har søgt om optagelse i en række internationale og europæiske organisationer, hvoraf langt det vigtigste initiativ vedrører de Europæiske Fællesskaber. På det regionale område må en endelig ordning afvente vedtagelsen af den nye forfatning. Alligevel genoprettede man i september det gamle katalanske selvstyre, *Generalitat*, i provisorisk form og med Tarradellas, lederen af den katalanske eksil-regering, som præsident. Der blev også indledt forhandlinger om genindførelse af det baskiske selvstyre, men her var problemerne langt større og først i begyndelsen af 1978 blev det *Baskiske Generalråd* dannet med socialisten Ramón Rubial som præsident. De større problemer i de baskiske provinser skyl-

des dels, at modsætningerne til Franco-regimet var alvorligere end andetsteds - repressionen var værst her og den baskiske guerillaorganisation, ETA, har som den eneste af de tidligere væbnede modstandsgrupper nægtet at anerkende den stedfundne udvikling og har fortsat deres aktioner - og dels, at den fjerde provins, Navarra, har nægtet at indgå i det baskiske selvstyre (også i 30'erne holdt denne provins sig udenfor den af Republikken tildelte autonome status). Endelig har situationen været kompliceret af den baskiske eksilregerings fortsatte eksistens i Frankrig, hvilket har ført til store gnidninger mellem de to dominerende partier, det Baskiske Nationalistparti (PNV) og PSOE. Også andre regioner som Galicien, Andalusien, de Kanariske øer m. fl. har påbegyndt forhandlinger om regionalt selvstyre med Madridregeringen.

De beføjelser, der skal overdrages til det regionale selvstyre, vil først endeligt blive fastlagt i den forfatning, som i skrivende stund er under udarbejdelse i Cortes, og som ventes vedtaget i løbet af sommeren eller efteråret. Det er helt klart at af de eksplosive punkter i forbindelse med forfatningsarbejdet og for den videre spanske udvikling, idet situationen meget vel kan eksplodere både i de baskiske provinser og andre steder, hvis det regionale selvstyre bliver for begrænset, medens en for vidtgående status vil tirre Franco-folkene indenfor hær og administration.

Også andre dele af forfatningsudkastet har givet anledning til betydelige konflikter mellem de deltagende partier og i den spanske befolkning. Således har forfatningens økonomiske afsnit - tillige med den lov, der i overensstemmelse med organisationsfriheden skal erstatte Franco-tidens regulering af arbejdsmarkedet - voldt meget store problemer. De spanske arbejdsgivere, som efter syndikaternes ophævelse har organiseret sig i *Confederación Española de Organizaciones Empresariales* (CEOE), har højlydt i ind- og udland protesteret mod grundlovsfæstede begrænsninger i deres frihed til at lede og fordele arbejdet og til at antage og afskedige folk, og det er lykkedes dem at lægge betydeligt pres på regering og UCD. De spanske arbejdere har omvendt krævet begrænsninger i arbejdsgivernes rettigheder og desuden positive bestemmelser om ret til ordentligt betalt arbejde og om økonomisk demokrati.

Kirkens fremtidige stilling i det spanske samfund, dens forhold til andre religioner og dens indflydelse på kulturliv, familie- og sociallovgivning samt uddannelse har ligeledes vakt problemer. Selvom den har accepteret en mere tilbagetrukken position end under Franco-tiden kræver kirken dog fortsat, at den spanske stats katolske karakter skal grundlovsfæstes, at familielivet skal reguleres af kirken (forbud mod skilsmisse), og at de religiøse skoler, der udgør en meget stor del af det spanske uddannelsessystem, fortsat skal stilles lige med de offentlige skoler. Dette er også et spørgsmål om økonomisk at kunne opretholde den nuværende præstestand.

Endelig skal nævnes de borgerlige rettigheder, hvor forfatningsarbejdet har været belastet af tidsmæssigt at falde sammen med de vesteuropæiske forhand-

linger om anti-terrorlovgivning. Dette har sammen med den fortsat alvorlige politiske vold i Spanien givet den politiske højrefløj gode argumenter for at gøre forfatningen lempelig for politiets arbejde. Heroverfor har venstrefløjen med Franco-tiden i frisk erindring afvist undtagelsesbestemmelser, der kunne give en eventuel kommende regering med autoritære hensigter alt for stort spillerum.

1978 er et år med mange vigtige valghandlinger, hvis udfald vil bidrage til at tegne indholdet og udviklingen af »den 3. spanske Republik«. I vinter blev de første frie fagforeningsvalg afholdt på de spanske virksomheder, flere af de store partier vil i løbet af året afholde partikongresser, forfatningen skal efter vedtagelsen i Cortes' to kamre sendes til folkeafstemning, hvorefter der skal vælges et nyt Cortes. Endelig skal de kommunevalg afholdes, som regeringen for lang tid siden har lovet, men som den indtil nu har udskudt.

Hvilke politisk-parlamentariske ændringer, der vil blive resultatet af disse begivenheder, er vanskeligt at spå om. Det tilsyneladende meget stabile partimønster fra valget i juni 1977 indeholder i virkeligheden mange usikre momenter. Dette skyldes først og fremmest regeringspartiets heterogene sammensætning og flydende idenditet. Som nævnt blev partiet til omkring Suárez' prestige, og dette synes stadigvæk at være den vigtigste sammenholdsfaktor. Partiet har gennemløbet en række interne kriser, og der fremkommer hele tiden projekter for dets opløsning i politisk set mere homogene bestanddele. Suárez har både i forfatningsspørgsmålet og i den økonomiske politik søgt at fastholde regeringens og partiets image som borgerligt-progressivt, hvilket har knebet gevaldigt, blandt andet fordi der er kommet voldsomme protester fra dele af partiet og fra befolkningsgrupper, som må regnes til dets vælgergrundlag. Den spanske over- og middelklasse indeholder fortsat mange tidligere Franco-tilhængere, der synes at udviklingen er gået for langt, og ligeledes mange i økonomisk forstand ultra-liberale - de spanske arbejdsgiveres protester har flere gange haft betydeligt held med at fremtvinge en kursændring af regeringens økonomiske politik. Der foreligger derfor hele tiden den mulighed, at partiet splittes i en centrumsgruppe omkring Suárez og en højregruppe, der sammen med AP kan danne et stort konservativt parti. AP's leder, Fraga Iribarne, spiller åbentlyst på dette perspektiv i sine gentagne, men hidtil forgæves forsøg på at presse regeringen bort fra samarbejdet med venstrepartierne.

PSOE, der opnåede næsten lige så mange stemmer som regeringspartiet ved valget i juni, og som klart distancerede sig fra de andre venstrepartier, PCE og PSP, har siden styrket sin politiske stilling og forventes at kunne blive både det største parti og regeringskandidat efter det kommende valg til Cortes. Flere af de små socialistiske partier og grupper, hvoraf den vigtigste er PSP, er i det forløbne år blevet optaget i PSOE. Fagforeningsvalget i vinter, der også blev opfattet som en opgørelse over socialistpartiets og kommunisternes respektive styrke i den spanske arbejderbevægelse, gav dog de sidste en vis oprejsning, idet det kommunistiske fagforbund, CC.OO., mod forventning opnåede lidt større tilslutning end det socialistiske UGT.

Den spanske udvikling rummer også dybere perspektiver end partiernes relative styrke ved de kommende valg. På trods af den hurtige overgang efter Franco's død er det spanske demokrati langt fra at være konsolideret i dag. Den frankistiske administration, hvis afgørende instans er hæren, som til enhver tid med magt kan tilbagekalde udviklingen, eksisterer stort set uændret videre, og man ved meget lidt om hvilke udviklingsforløb, den vil finde acceptable. De politiske partiers forsigtige fremfærd og store samarbejdsbestræbelser sker tydeligt under indtryk af denne trussel og for at undgå en politisk polarisering og eksplosion af de sociale konflikter som den, der fandt sted under den 2. Republik. På den anden side må det nye styre, og især det politiske venstre, gennemføre både administrative, sociale og økonomiske reformer for ikke at miste sin troværdighed. Og disse reformer kan ikke undgå at ramme det tidligere regimes privilegerede befolkningsgrupper. Hvis dette sker samtidig med en hurtig stigning i forventninger og politisk aktivitet hos de grupper, der blev holdt nede under Franco-styret, kan det meget vel føre til den klassiske polariseringssituation, hvor store dele af højrefløjen svinger fra passiv accept eller modstand til aktiv sabotage og slutter op omkring de allerede eksisterende fascistiske organisationer. Hvordan udviklingen kommer til at forløbe bestemmes imidlertid ikke, som man ved fra tidligere eksempler, kun af de spanske forhold, men også af udlandets holdning og indblanding. (Juli 1978).

Litteraturliste:

-
- J. Amsden (1972), *Collective bargaining and class conflict in Spain*, London, Weidenfeld and Nicolson.
- C. W. Anderson (1970), *The political economy of modern Spain*, Madison, University of Wisconsin Press.
- K. von Beyme (1971), *Vom Faschismus zur Entwicklungsdiktatur - Machtelite und Opposition in Spanien*, München, R. Piper Verlag.
- I. F. de Castro og A. Goytre, (1977), *Clases sociales en España en el umbral de los años '70*, Madrid, Siglo Veintiuno.
- N. Cooper (1976), »The Church: from crusade to christianity«, i P. Preston (red.), *Spain in Crisis*, Sussex, Harvester Press.
- W. Haubrich og C. R. Moser, (1976), *Francos Erben - Spanien auf dem Weg in die Gegenwart*, Köln, Kiepenheuer & Witsch.
- G. Haensch og P. Hartig (1975), *Spanien*, Frankfurt a. M., M. Diesterweg.
- A. Hottinger (1974), *Spain in transition: prospects and policies*, The Washington Papers n. 19, Beverly Hills, Sage.
- E. E. Malefakis (1971), *Agrarian reform and peasant revolution in Spain*, Yale, Yale University Press.
- S. Payne (1973), *A history of Spain and Portugal*, Vol. 2., Madison, University of Wisconsin Press.
- P. Preston (1976), »The anti-francoist opposition: the long march to unity«, i P. Preston (red.), *Spain in Crisis*, Sussex, Harvester Press.
- Rathfelder, Stien og Vogel (1976), *Arbejderkommissionerne - den nye arbejderbevægelse*, København, Politisk Revy.
- R. Tamames (1975), *La República - La era de Franco*, Madrid, Alianza Universidad.
- R. Tamames (1976), *Introducción a la economía española*, Madrid, Alianza Editorial.